

IWONA ARABAS

ORCID: 0000-0002-1194-984X

Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN

ANITA CHODKOWSKA

ORCID: 0000-0001-8705-2089

Archiwum PAN

Jerzy Grzędzielski (1901–1941)

Dom rodzinny

Jerzy Grzędzielski przyszedł na świat 17 maja 1901 roku w Kętach. Był synem Władysława Leona (1864–1925), prawnika, działacza społecznego w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” i Towarzystwie Szkoły Ludowej. Ojciec Jerzego działał także w Polskim Stronnictwie Ludowym „Piast”, z którego ramienia w latach 1919–1922 był posłem na Sejm i ministrem aprowizacji (czerwiec–wrzesień) w rządzie Wincentego Witosa¹. Na rok przed śmiercią został członkiem Trybunału Stanu². Jego żona, matka Jerzego, Maria z domu Wolff (1872–1968), pochodziła z rodziny austriackich baronów, który to tytuł według przekazu kupili, co wówczas nie było wyjątkowe³. Jerzy miał pięcioro rodzeństwa: lotnika konstruktora Aleksandra, prawnika Władysława, lekarza neurologa Juliusza, artystkę plastyczkę Janinę i polonistkę oraz działaczkę harcerską Marię. Dom rodzinny przepełniony był ideami patriotycznymi, co zaowocowało postawą dzieci, które zaangażowały się w walkę o Polskę; Jerzy, Władysław i Juliusz przypłacili to życiem. Siostry również włączyły się w walkę — Maria⁴ była najpierw sanitariuszką w czasie Obrony Lwowa

¹ K. Lewicki, *Władysław Grzędzielski*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 103–104.

² www.parlament.gv.at (dostęp: 7.05.2021).

³ M. Bajer, *Grzędzielscy*, Forum Akademickie, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2007/01/grzedzielscy/> (dostęp: 29.04.2021).

⁴ J. Misiewicz, *Maria Grzędzielska (7 grudnia 1906 – 25 maja 2000)*, „Pamiętnik Literacki” 92, 2001, nr 2, s. 247.

(1918–1919), instruktorką PKW⁵, a potem wraz z siostrą Janiną żołnierzami Armii Krajowej.

Młodość i rodzina

Jerzy rozpoczął naukę w 1912 roku w c.k. gimnazjum w Przemyślu na Zasaniu z polskim językiem wykładowym. Rok wcześniej naukę w tej samej szkole podjął jego starszy brat Aleksander⁶. Budynek na Zasaniu był niedostosowany do potrzeb szkoły. Brakowało w nim miejsca na laboratoria, salę gimnastyczną i bibliotekę, ale w patriotycznym domu nie można było podjąć innej decyzji. Gdy Jerzy był w III klasie: „Dwukrotna powódź, która zalała podwórze i suteryny budynku, porobiła nieobliczone szkody, zniszczyła podwórze, gabinet do rysunków i modelowania, wiele sprzętów, pozostawiając wiele wilgoci i błota”⁷.

Wybuch pierwszej wojny światowej uniemożliwił rozpoczęcie roku szkolnego 1914/1915. Mimo działań wojennych i oblężenia Twierdzy Przemyśl w połowie grudnia 1914 roku rozpoczęto naukę, którą kontynuowano w 1915 roku (z przerwą od kwietnia do sierpnia). W tym czasie Jerzy nie figuruje w spisie uczniów. Jego syn wspomina: „Mój Ojciec jako gimnazjalista miał poważny problem z prawym kolaniem. Chorował długo i operowana noga pozostała sztywna. Mimo tego chodził na dalekie wycieczki i w latach 30-ych prowadził normalnie samochód”⁸.

Od 1919 roku szkoła nosiła nazwę Państwowe Gimnazjum w Przemyślu na Zasaniu. Równolegle stosowano również nazwę Gimnazjum Polskie⁹.

Na miejsce dalszego kształcenia Jerzy wybrał studia medyczne we Lwowie, który był wówczas bardzo wysoko ocenianym ośrodkiem akademickim. Nie jest jasne, czy brał udział wraz ze studentami i profesorami w obronie zagrożonego Lwowa podczas wojny polsko-ukraińskiej. Kolejny rok akademicki również nie przebiegał spokojnie — z powodu wojny polsko-bolszewickiej.

Systematyczne zajęcia mogły zostać wznowione dopiero 23 listopada 1919 roku, kiedy to Uniwersytet Lwowski otrzymał oficjalną nazwę Uniwersytet Jana Kazimierza (UJK). Usunięto wówczas wykładowców ukraińskich, a utrakwistyczna uczelnia przekształcona została w placówkę z wykładowym

⁵ Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, Grzędzińska Maria ps. Monika w ankiecie członka PWK, k. 6.

⁶ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu na Zasaniu za rok szkolny 1912*, Przemyśl 1912, s. 27, 30.

⁷ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu na Zasaniu za rok szkolny 1914*, Przemyśl 1914, s. 54.

⁸ Stanisław Grzędziński, e-mail 30.04.2021.

⁹ II Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Kazimierza Morawskiego w Przemyślu, Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. PL-56-390/0.

wyłącznie językiem polskim. Ustalono wówczas zasady rekrutacji zgłaszających się na studia lekarskie. Otóż kandydat „powinien posiadać prócz wykształcenia szkoły średniej i pewien stopień kultury, ogłady towarzyskiej, właściwości charakteru nabytych w domu rodzicielskim, gdyż studia lekarskie na Uniwersytecie tych braków nie zdołają mu uzupełnić”¹⁰.

W 1925 roku Jerzy, tuż po dyplomie, został młodszym asystentem w Klinice Okulistycznej Uniwersytetu Jana Kazimierza¹¹. Była to klinika, która pod względem liczby wykonywanych operacji i stopnia ich trudności była na czwartej pozycji na świecie, po Berlinie, Amsterdamie i Nowym Jorku (według międzynarodowej statystyki z 1914 roku).

W tym czasie Jerzy poznał przyszlą żonę Julię Najsarek, później lekarzkę o specjalności pediatria. Pobrali się prawdopodobnie przed końcem 1929 roku, a ich jedyny syn Stanisław urodził się w 1933 roku i jest obecnie emerytowanym profesorem astronomii Centrum Badań Kosmicznych Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowanie Kosmosem zawdzięcza książce, którą otrzymał w dzieciństwie od ojca. Było to tłumaczenie pracy brytyjskiego astronoma Jamesa Jeansa *Podróż w czasie i przestrzeni* (1936). Stanisław przeczytał ją parę lat po śmierci ojca i chyba wtedy zainteresował się naukami ścisłymi.

Ze wspomnień Stanisława wiemy, że w gabinecie dużego lwowskiego mieszkania ojciec po pracy w klinice przyjmował pacjentów. Profesor dr hab. Stanisław Grzędzielski zapamiętał mnóstwo skonstruowanych przez ojca „przyrządów optycznych i nowoczesnych narzędzi okulistycznych”. Dom rodzinny ocenił jako mieszczański i prowadzony na wysokiej stopie — od czwartego roku życia miał „fräulein z Wiednia”, która uczyła go mówić po niemiecku¹². Według jego słów:

status przedwojennych rodzin akademickich znikł w kolejnych obrotach historii, przetrwało duchowe sedno — poczucie powinności wynikających z posiadania wiedzy i oczywista potrzeba jej zdobywania. Matka wychowywała dosyć surowo, formułując wymagania i egzekwując postępowanie wedle reguł, jakie obowiązują porządnego człowieka. Opowiadania babci o rodzinnych i ojczystych dziejach uzasadniały te wymagania i zobowiązywały, by im sprostać¹³.

Kariera naukowa

W roku akademickim 1926/1927 odnotowano w *Kronice Uniwersytetu Jana Kazimierza* informację o działalności Kliniki Okulistycznej, w której

¹⁰ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1926/27*, Lwów 1928, s. 99.

¹¹ K. Lewicki, *Józef Michał [!] Grzędzielski*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, s. 103.

¹² Stanisław Grzędzielski, e-mail 30.04.2021.

¹³ M. Bajer, *op. cit.*

pod kierunkiem prof. Adama Bednarskiego starszym asystentem był dr Jerzy Grzędzielski. Na wykłady zapisanych było wówczas 252 studentów, klinika dysponowała 46 łózkami, przeprowadzono 710 operacji i w ambulatorium przyjęto 6395 chorych¹⁴. Jerzy opublikował w tym czasie w czasopiśmie „Klinika Oczna” (1926) prawdopodobnie pierwszą swoją pracę naukową pt. *O skiaskopji cylindrycznej (sposób Lindnera)*.

W 1929 roku otrzymał jako starszy asystent stypendium naukowe Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i dzięki temu mógł spędzić kilka miesięcy (od 12 grudnia 1929 do 14 czerwca 1930 roku) w Uniwersyteckiej Klinice Okulistycznej w Zurychu, gdzie pracował pod kierunkiem profesora zwyczajnego i dyrektora Kliniki Alfreda Vogta¹⁵. Wspominał, że do szwajcarskiej kliniki ściągnęła go głównie chęć zapoznania się u samego źródła „z badaniem lampą szczelinową i wziernikowaniem w świetle bezczerwienem”, co miało znaczenie w leczeniu zaćmy. Podczas pobytu w Szwajcarii poznał technikę „ignipunktury wykonywanej przez dwóch mistrzów Vogta w Zurichu i [Jules’a] Gonina w Lozannie”¹⁶.

Efektorem doświadczeń zagranicznych była praca *Badania doświadczalne nad oderwaniem siatkówki*, na podstawie której habilitował się w 1934 roku. Był już wtedy autorem 25 prac naukowych, a także cenionym operatorem.

W spisie składu Uniwersytetu na rok akademicki 1938–1939 Jerzy Grzędzielski figuruje jako „dr w.n.lek. doc okulistyki adiunkt Kliniki Okulistycznej”¹⁷. W tym czasie bardzo często zastępował kierownika kliniki prof. Adama Bednarskiego, który chorując, powierzał mu swoje obowiązki. Po śmierci profesora w 1941 roku przejął kierowanie kliniką, w której zdążył urządzić pracownię histologiczną, jedną z pierwszych w kraju. Według słów młodszego kolegi Tadeusza Krwawicza był „znakomitym lekarzem, doskonałym operatorem, erudytą i wspaniałym eksperymentatorem. Zawsze poszukiwał czegoś nowego, czegoś lepszego”¹⁸.

Był twórcą oryginalnego sposobu radiograficznego umieszczania ciał obcych w oku. Zajmował się patogenizacją okresowego porażenia nerwu okoruchowego, patogenizacją zapalenia białkomocznego siatkówki. Prowadził prace o oderwaniu błony Descemeta przy cyklodializie i skiaskopii astygmatyzmu soczewkami cylindrycznymi.

¹⁴ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1926/27*, s. 127.

¹⁵ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1929/30*, Lwów 1931, s. 93.

¹⁶ J. Grzędzielski, *Wrażenia z klinik szwajcarskich*, „Polska Gazeta Lekarska” 9, 1930, s. 740.

¹⁷ *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938–1939 Uniwer. Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1938, s. 25.

¹⁸ T. Krwawicz, *Fragmenty autobiografii*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 31, 1986, nr 2, s. 275–314.

Publikacje, zjazdy i referaty

Jerzy Grzędzielski był aktywnym członkiem Polskiego Towarzystwa Okulistycznego i Towarzystwa Lekarskiego we Lwowie. Brał udział w 1933 roku w XIV Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu, podczas którego zabierał głos w dyskusji na temat trzech rodzajów „punktowanych tworów w ciałku szklistym”¹⁹ — zwrócił uwagę, że „rola otworów w siatkówce nie została całkowicie wyjaśniona”, a w leczeniu operacyjnym odwarstwienia siatkówki „przyszłość należy do diatermii”²⁰. Przedstawił również referat pt. *Nowy objaw rozpoznawczy przy zapaleniu wiosennym spojówki*²¹. Omówił badania wykonywane za pomocą lampy szczelinowej, pokazując własne doświadczenia oraz podsumowując światową literaturę na ten temat.

Cztery lata później, na kolejnym XV Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich, w 1937 roku we Lwowie wygłosił referat pt. *Doświadczenie z lokalizacją rentgenograficzną ciał obcych oka* oraz zabierał głos w dyskusji na temat sposobów rozpoznawania jaskry, etiologii zębodołowej w zapaleniach tęczówki, leczeniu operacyjnym siatkówki oraz podkreślał wagę nowych metod w leczeniu nawrotowych owrzodzeń rogówki²².

Uczestniczył też w VI Zjeździe Towarzystwa Okulistycznego w Wilnie w 1935 roku²³.

Czasy wojenne

Rodzina Grzędzielskich mieszkała przy ul. św. Mikołaja 19, na drugim piętrze w mieszkaniu numer 7²⁴. W dniu 15 września 1939 roku Lwów został pozbawiony wody i gazu, a pięć dni później również energii elektrycznej. Pierwsze oddziały sowieckie zaczęły wchodzić do Lwowa 22 września i tym samym miasto opanowała Armia Czerwona. Ludziom najbardziej dokuczał brak żywności — chleb był tylko na kartki²⁵.

W dniu 22 czerwca 1941 roku nastąpił pierwszy nalot niemiecki na miasto, a już 30 czerwca pierwsze patrole niemieckie wkroczyły do Lwowa. Zmieniono wówczas organizację Uniwersytetu, a mianowicie wydzielono Wydział Lekar-

¹⁹ *Pamiętnik XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu 11–15.IX 1933*, t. 2, [Poznań 1933?], s. 549.

²⁰ *Ibidem*, s. 553.

²¹ *Ibidem*, s. 572.

²² *Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie 4–7. VII 1937*, Lwów 1939, s. 721.

²³ www.pto.com.pl (dostęp: 11.05.2021).

²⁴ *Pełna lista majątków kresowych, adresy właścicieli domów Lwowa i ich ówczesnych właścicieli*, <https://jaroslawrokicki.com/lista-majatkow-kresowych>.

²⁵ <https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/8167/ROZDZIA%C5%81%20I.pdf?sequence=2&isAllowed=y>, s. 55 (dostęp: 11.05.2021).

ski i Oddział Farmaceutyczny jako Lwowski Państwowy Instytut Medyczny, co było zgodne z systemem obowiązującym w Związku Radzieckim. Zwiększono jego kompetencje, włączając również sąsiadujące z klinikami liczne oddziały Państwowego Szpitala Powszechnego. Z taką strukturą Instytut Medyczny działał do czasu wkroczenia armii hitlerowskiej do Lwowa, to jest do 30 czerwca 1941 roku. Wprawdzie władze uczelni opuściły miasto wraz z wycofującą się armią radziecką, jednak większość kierowników, jak też asystentów klinik i zakładów, złożona z Polaków i Ukraińców pozostała we Lwowie. W klinikach przebywali tylko najciężej chorzy, a lżej chorych wypisano. Niemcy ogłosili 1 lipca, że wszyscy związani z Instytutem mają zgłosić się w swych miejscach pracy.

Jerzy Grzędzielski w nocy z 3 na 4 lipca 1941 roku został aresztowany przez Einsatzkommando zur besonderen Verwendung pod dowództwem Brigadeführera dr. Karla Eberharda Schöngartha. Nie było go jednak na pierwotnej liście skazanych, gdyż widniało tam nazwisko zmarłego miesiąc wcześniej prof. Adama Bednarskiego, którego hitlerowcy przyszli aresztować. Niczego niepodejrzewająca żona wskazała Grzędzielskiego jako następcę swojego męża na stanowisku kierownika kliniki. W ten sposób nieświadomie wydała na niego wyrok śmierci²⁶.

Odszukane publikacje

- O skiaskopji astygmatyzmu soczewkami cylindrycznymi (sposób Lindnera)*, sprawozdanie referatowe, „Klinika Oczna” 1926.
- O skiaskopji sylindrycznej (sposób Lindnera)*, „Klinika Oczna” 1926.
- Przypadek miedzicy i srebrzycy rogówki*, „Klinika Oczna” 1927.
- Wrażenia z klinik szwajcarskich*, „Polska Gazeta Lekarska” 1930, s. 740.
- Krwotoki siatkówki w ostrej białaczce szpikowej. Przypadek badany wziernikowo i histologicznie*, „Klinika Oczna” 1931.
- O operacjach ocznych wykonywanych na klinice prof. Macheka*, „Polska Gazeta Lekarska” 10, 1931, nr 9.
- Nowy objaw rozpoznawczy przy zapaleniu wiosennym spojówki*, [w:] *Pamiętnik XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu 11–15.IX 1933*, t. 2, [Poznań 1933?]. [z Maksymilianem Ungarem], *O przewlekłych nieżytach spojówek*, 1933.
- Badania doświadczalne nad oderwaniem siatkówki*, 1934, odbitka s. 1–13.
- Doświadczalne badania nad oderwaniem siatkówki*. *Doniesienie*, „Polska Gazeta Lekarska” 13, 1934, s. 495–496.
- Patogeneza zapalenia białko-moczowego siatkówki*, „Polska Gazeta Lekarska” 13, 1934, s. 729.
- Ochrona oczu przed energią promienistą*, „Polska Gazeta Lekarska” 15, 1936, s. 197.
- Ochrona oczu przed energią promienistą*, 1936, odbitka s. 1–10.
- Doświadczenie z lokalizacją rentgenograficzną ciał obcych oka*, „Klinika Oczna” 1937.
- Lokalizacja rentgenograficzna ciał obcych oka. Uwagi krytyczne i własne doświadczenia*, „Klinika Oczna” 1937.

²⁶ M. Bajer, *op. cit.*

- Nowsze środki w leczeniu jaglicy (wykład na kursie trachomatologii we Lwowie 15–18 listopada 1936)*, „Przegląd Trachomatologii” 1, 1938.
- Nowsze środki w leczeniu jaglicy (wykład na kursie trachomatologii we Lwowie 15–18 listopada 1936)*, 1938, odbitka s. 1–14.
- [z Marią Dymitrowską], *Statystyczne badania narządu wzroku u kandydatów na studia w lwowskich szkołach akademickich* (według referatu wygłoszonego na Sekcji Higieny XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie), 1938.
- Wrażenia z klinik szwajcarskich*, „Polska Gazeta Lekarska” 9, 1930, s. 740.

Bibliografia

- Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków 2017.
- Albert Z., *Lwowski Wydział Lekarski w czasie okupacji hitlerowskiej 1941–1944*, Wrocław 1975.
- Bajer M., *Grzędzielscy*, Forum Akademickie, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2007/01/grzedzielscy/>.
- C.K. *Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu na Zasaniu sprawozdanie za rok szkolny 1914/15*, Przemyśl [1915?], s. 3, 4, 25, 33.
- Każń profesorów lwowskich lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty zebrane i opracowane przez Zygmunta Alberta*, Wrocław 1989, s. 38–42, 50.
- Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924/25*, Lwów 1925.
- Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1926/27*, Lwów 1928.
- Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1929/30*, Lwów 1931.
- Krwawicz T., *Fragmety autobiografii*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 31, 1986, nr 2, s. 275–314.
- Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, [Grzędzielska Maria] ps. Monika w ankiecie członka PWK (k. 6).
- Lewicki K., *Józef Michał [!] Grzędzielski*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 103–104.
- Naleźniak P., *Lwowskie szpitale we wrześniu 1939 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 139, 2012, s. 181–219
- Misiewicz J., *Maria Grzędzielska (7 grudnia 1906 – 25 maja 2000)*, „Pamiętnik Literacki” 92, 2001, nr 2, s. 247.
- Nowak R.K., *Związek Patriotów Polskich w zachodnich obwodach ukraińskiej SRS (1944–1946)*, Łódź-Warszawa 2021, <https://repozytorium.uni.lodz.pl/xmlui/handle/11089/8167>.
- II Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Kazimierza Morawskiego w Przemyślu, Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. PL-56-390/0.
- Pamiętnik XIV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu 11–15.IX 1933*, t. 2, Poznań [1933?].
- Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie 4–7. VII 1937*, Lwów 1939.
- Pełna lista majątków kresowych, adresy właścicieli domów Lwowa i ich ówczesnych właścicieli*, <https://jaroslawrokicki.com/lista-majatkow-kresowych>.
- Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938–1939 Uniwer. Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1938.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu na Zasaniu za rok szkolny 1912*, Przemyśl 1912.
- Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu na Zasaniu za rok szkolny, 1914*.
- Sprawozdanie Lwowskiego Towarzystwa Lekarskiego za rok 1935*, Lwów 1936.
- www.parlament.gv.at.